

Tarja-Liisa Luukkanen

Postuumisti painosten kuninkaaksi

HÄRJÄNSILMÄN ANTIN USKON HARJOITUS AUTUUTEEN

Suomenkielinen rahvas harjoitteli 1800-luvun alkupuolella modernia lukutaitoa lukemalla uskonnollista kirjallisuutta. Yksi tällainen lukemista ja lukutaitoa 1800-luvulla edistänyt teos oli *Uskon harjoitus autuuteen*. Tarja-Liisa Luukkanen tarkastelee artikkelissaan tätä menestysteosta ja sen nykyajalle tuntemattomaksi jäänyttä kirjoittajaa Antti Härjänsilmää.

1800-luvun suomen kirjakieli ei syntynyt tyhjästä, vaan sitä edelsi vanhan kirjasuomen kausi, jonka aikana julkaistu kirjallisuus oli suurimmaksi osaksi uskonnollista. Petri Lauerma on todennut, että 1800-luvun alkupuolen kirjakielen kehitystä on kuitenkin tarkasteltu lähes yksinomaan sekulaarin kirjallisuuden pohjalta. Koska uskonnollisella kirjallisuudella ei ole oletettu olleen 1800-luvulla enää vaikutusta kielen kehitykseen, sen tarkastelu ja käyttö lähteenä on laajalti sivuutettu.¹

Uskonnollinen suomenkielinen kirjallisuus on unohdettu myös tutkittaessa suomenkielisen väestön lukemista ja lukutaitoa autonomian aikana. Kyse on samankaltaisesta ilmiöstä, jota Lauerma kuvaa suomen kielen kehityksen tarkastelun osalta. Uskonnolliset kirjat, joita suomenkieliset lukivat ja jotka olivat aikanaan suo-

sittuja, eivät myöhempien tarkkailijoiden näkökulmasta ole aina olleet kiinnostavia. 1800-luvulla uskonnollinen kirjallisuus oli kuitenkin ylivoimaisesti suurin asiaproosan lohko Suomessa. Esimerkiksi 1840-luvulla tietokirjojen suomenosnimikkeistä uskonnollista kirjallisuutta oli kolme neljäsosaa ja 1890-luvullakin vielä vajaa kolmannes. 1800-luvun eniten suomennettu kirjoittaja oli Martti Luther.²

On tunnettua, että autonomian ajan Suomessa suosittuja olivat esimerkiksi saksalaisen kato-lisen papin Christoph von Schmidin (1768–1854) sentimentaaliset teokset, joita julkaistiin 1800-luvulla suomeksi parikymmentä. Erityisen suosittuja olivat *Genoveva* ja *Uusi Genoveva*. Äideille ja lapsille suunnattu *Genoveva* ilmestyi saksaksi vuonna 1810. Suomeksi se julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1847. Teoksesta otettiin kymmenen painosta, ja se oli vuosikymmenien ajan yksi luetuimpia teoksia Suomessa. Merkittävänä lukukokemuksena sen ovat maininneet ”niin töllin kasvatti F. E. Sillanpää kuin papin poika Juhani Ahokin”.³

Suomenkielisen kirjallisuuden synnyssä käännöskirjallisuudella oli merkittävä rooli. Käännöskirjallisuuden lisäksi 1800-luvun Suomessa oli kuitenkin myös suomenkielisten kirjoittajien myyntimenestykseksi nousseita teoksia. Nykyään niitä ei tunneta yleisesti, mutta

1. Petri Lauerma, Finnish Revivalist Movements and the Development of Literary Finnish. Teoksessa Anna Kuusmin & Martin Driscoll (toim.) *White Field. Black Seeds*. SKS 2013, 160.

2. Tuomo Aho & Pia Mänttari Aho, Tuomo. Tietokirjallisuuden suomennokset 1800-luvulla. Teoksessa H. K. Riikonen et al. (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia* 1. SKS. 2007, 306.

3. Ilkka Mäkinen, Lukemisen vallankumous. Teoksessa Yrjö Varpio & Liisi Huhtala (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria* 1. SKS 1999, 177. Teoksesta ks. Riitta Kuivasmäki, *Siivollisuuden tuntoa ja ylevät kauneuden mieltä. Suomenkielinen nuorisokirjallisuus 1851–1899*. Jyväskylä 1990, 96; Riitta Kuivasmäki, ”Lainalla täytyy alottaa”. Nuorisokirjallisuuden suomennokset. Teoksessa H. K. Riikonen et al. (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia* 1. SKS 2007, 285, 286.

TT, VTM Tarja-Liisa Luukkanen on teologisen aate- ja oppihistorian dosentti Helsingin yliopistossa. Sähköposti: tarja-liisa.luukkanen@helsinki.fi.

omana aikanaan ne levisivät rahvaan keskuuteen. Yksi tällainen erikoinen levikkitarina on Antti Härjänsilmän (1741–1809) eli Anders Björkqvistin 1840–1870-luvuilla menestysteokseksi noussut postilla *Uskon harjoitus autuuteen*. Härjänsilmän teoksesta tuli myyntimenestys, ja sen kautta vanha kirjasuomi sekä ruotsinvallan aikaisen valitusajan yksi uskontulkinta levitti vaikutustaan suuriruhtinaskunnan suomenkielisten lukijoiden keskuuteen.

Teos on kokoelma *Uuden testamentin* evankeliumiteksteihin perustuvia saarnoja. Sen nousu suomalaislukijoiden suosioon alkoi vuonna 1841, kun teoksen kirjoittaja oli ollut kuolleena jo yli kolmekymmentä vuotta. Painoksen ilmestyminen vuonna 1801 ei herättänyt aikalaisten mielenkiintoa. On todettu, että myöhempien aikojen kirjankustantajat saivat teoksesta hyvät voitot, mutta 1800-luvun alussa suuri määrä teoksia jäi mätänemään Björkqvistin kosteaan aittaan.⁴ Kustannuksia vähentääkseen Björkqvistin sanotaan tyttäriensä kanssa itse sitoneen satoja kirjoja. Björkqvistin kuoleman jälkeen hänen poikansa toimi teoksen kauppamiehenä ja hänen kerrotaan myyneen sitä maaseudulla pääosin elintarvikkeita vastaan.⁵ Tässä artikkelissa tarkastelen Härjänsilmän menestysteosta ja sen lukijakuntaa käyttäen esimerkkitapauksena Karstulan kirjaston lainaustilastoja.

Suomalaisten kirjallistuminen lainakirjastojen valossa

Keskisuomalaisen Karstulan kunnan ilmeisesti vuonna 1861 perustettu kirjasto on yksi 1800-luvun kansanihmisten lukemista kuvaava aarreaitta. Tästä maalaiskirjastosta säilyneet kirja- ja lainaustiedot ovat monin tavoin mielenkiintoisia varsinkin siksi, ettei Karstulasta löytyviä teoskohtaisia, kansanihmisten lukemista kuvaavia lainaustietoja ole ollut aiemmin käytettävissä. Säilyneistä lainaustiedoista tiedämme, että edellä mainittu *Genoveeva* lainattiin vuonna 1884 kolmetoista kertaa ja kahtena kappaleena tarjolla ollut *Uusi Genoveeva* 20 kertaa.⁶ Samana

vuonna Karstulan kirjastossa lainattiin yhdeksäätoista Luther-kirjallisuuden nimikettä (runsaat 60 eri teosta) ainakin 354 kertaa. Lainaustietojen perusteella suosituin teosnimike vuosina 1884–1893 oli Lutherin *Kirkkopostilla*, joka lainattiin 78 kertaa vuonna 1884, 100 kertaa vuonna 1885 ja koko kymmenen vuoden tarkastelujaksolla ainakin 566 kertaa.⁷ 1880-luvun alkuvuosina kirjastosta lainattiinkin pääosin uskonnollista kirjallisuutta.

Yhdestä maalaiskirjastosta säilyneet tiedot viittaavat siihen, että tutkittaessa suomenkielisen kansanosan kirjallistumista olisi kiinnitettävä aiempaa enemmän huomiota uskonnolliseen suomenkieliseen kirjallisuuteen ja sen levikkiin. Uskonnollisilla tekijöillä näyttää olleen kahtalainen rooli. Yhtäältä uutta suomenkielistä kirjallisuutta torjuttiin ja sen lukemista yritettiin estää uskonnollisiin syihin vedoten, toisaalta uskonnollinen motivaatio lisäsi lukemista ja kohotti lukutaitoisuutta. Lukutottumusten ja suomenkielisen rahvaan tunteman kirjallisuuden osalta olisikin tutkittava 1800-luvulla perustettuja kirjastoja. Kirjastolainauksen tutkiminen on tärkeää siksi, että kirkonkirjoihin perustuvat lukutaitotilastot eivät kuvaa modernin lukutaidon

4. Mauno Rosendal, *Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla. Ensimmäinen osa. 1796–1836*. Oulu 1902, 41; Väinö Perälä, Antti Björkqvist ja hänen saarnakirjansa. Teoksessa *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* XXIV. SKHS 1936, 40, 44–45.

5. Rosendal 1902, 41; Perälä 1936, 33, 36, 44–45; Jaakko Haavio, *Agricolasta E. W. Pakkalaan*. Söderström 1947, 222.

6. Karstulan kunnan arkisto, kirjaston kirjaluetto ja lainaustiedot 1885–1886, n:ot 267, 268, 338. Vuonna 1885 *Genoveeva* lainattiin 18 ja vuonna 1886 yksitoista kertaa. *Uuden Genoveevan* lainauksia oli 15 (1885) ja 13 (1886).

7. Vuoden 1884 Luther-teosten lainoista 121 oli naisten tekemiä. Karstulan kunnan arkisto, kirjaluetto ja lainaustiedot 1884–1893, n:ot 3–5, 128, 130–135, 168, 169. Tarja-Liisa Luukkanen, Lutherilainen Ewankeliumi-Yhtiö ja lainakirjastot Lutherin teosten sekä luterilaisen identiteetin levittäjinä 1800-luvulla. *Gladiolus* 2 (2013), 38–39, http://sley.fi/sites/default/files/dokumentit/gladiolus/gladiolus_2013_02.pdf (28.12.2013).

yleisyyttä. Kirkonkirja-aineistot mittasivat kirkollista toistolukemista, joka opetti ulkolukua. Opetukseen ei kuulunut kirjoitustaito, eivätkä kirkonkirjamerkinnot erottele tosiasiallisesti hyviä lukijoita ulkolukijoista. Näin ollen kirkonkirjoista päätelty lukutaitoisuus antaa ylitulkitun kuvan todellisen lukutaidon yleisyydestä. Kai Häggman onkin kritisoinut nationalistisesti väritettyä lukutaitotutkimusta kritiikittömästä suhtautumisesta lukutaidon väitettyyn yleisyyteen.⁸

Näyttää siltä, että suomenkielisten moderni lukutaitoisuus kehittyi yhtä matkaa lukemisen tarjonnan laajenemisen myötä eli sanomalehdistön kehittyessä ja suomenkielisen kirjallisuuden tarjonnan lisääntyessä. Tässä mielessä lehtien tilaaminen sekä kirjojen lainaus ovat kirkonkirja-aineistoja luotettavampia modernin lukutaidon mittareita. Kirjastoluettelot, vaikkei lainaustietoja olisi säilynytäkään, antavat jonkinlaisen kuvan suomenkielisen rahvaan ulottuvilla olleesta kirjallisuudesta eri paikkakunnilla. Vuonna 1874 maassa oli ainakin 390 paikallissakstiivien voimin perustettua kunnankirjastoa sekä ilmeisen huomattava joukko muita kirjastoiksi kutsuttavia kokoelmia. Määrä on hämmästyttävä, kun otetaan huomioon, että kyseessä oli eri paikkakuntien paikallissakstiivien omaehtoisesta sivistystyöstä syntynyt kirjastoverkko.⁹

1800-luvun suomalaiset kirjastot katkaisivat lukemisen ja kirjojen omistamisen välisen sitteen. Kirjoja saattoi lukea köyhinkin, kirjastosta riippuen, ilmaiseksi tai pientä maksua vastaan. Tarjolla olleista kokoelmista lukutaitoiset tai sellaisiksi opettelevat saattoivat lainata mitä halusivat. Karstulasta säilyneet lainaustiedot kertovat, että kirjallistuva, kouluttamaton maalaisrahvas lainasi ja myös ilmeisesti luki pääosin uskonnollista kirjallisuutta vielä 1880-luvulla.

Postillan kirjoittaja

Antti Härjänsilmä, joka koulutielle lähtiessään sai nimen Anders Björkqvist, syntyi Nousiaisissa Härjänsilmän talossa 30. lokakuuta 1741. Björk-

qvistin isä oli luku- ja kirjoitustaitoinen talollinen ja kuudennusmies Antti Kreunpoika tai Grelsson (1705–1779), jolta tunnetaan *4 hengellistä virttä herätetyin omantunnon tilasta* vuodelta 1768. Yhden pojistaan isä, ”toimellinen ja varallinen talollinen”, päätti panna papinkouluun, kertoi *Sanomia Turusta* vuonna 1876. Jo Björkqvistin lapsuusaika antoi viitteitä papinurasta; hänen kerrotaan sitoneen esiliinan selkäänsä papinkapaksi ja ryhtyneen saarnaamaan.¹⁰

Antti Björkqvist opiskeli Turun katedraaliskoulussa 6.2.1751–17.6.1760, minkä jälkeen hän kirjautui opiskelijaksi Turun Akatemiaan.¹¹ Piispa Karl F. Mennander vihki hänet papiksi Turun hiippakuntaan 20. marraskuuta 1765 Tukholmassa, missä Mennander oleskeli valtiopäivien vuoksi. Björkqvististä tuli armovuodensaarnaaja Sauvoon, joka oli osa Mennanderin prebendaa. Hän toimi lyhyen aikaa pappina Loimaalla ja työskenteli sittemmin Sauvon ja Karunan pitäjänapulaisena viitisentoista vuotta. Vehmaan kappalainen Björkqvist oli vuodesta 1781.¹²

8. Kai Häggman, *Paras tawara maailmassa. Suomalainen kustannustoiminta 1800-luvulta 2000-luvulle*. Otava 2008, 38.

9. Luukkanen 2013, 34.

10. *Sanomia Turusta* pohjasi tietonsa Achrénin kirjoitukseen. Lars Joseph Achrén, *Författarens Lefverne*. Teoksessa *Trones öfving till saligheten*. Lundberg 1843, VII. Ks. myös Rosendal 1902, 38; Perälä 1936, 3–7.

11. Helsingin yliopiston keskusarkisto, Turun Akatemian arkisto, Ylioppilasmatrikelit ja -luettelot 1682–1813; Opintosuoritus- ja opiskelutodistukset 1731–1828; Pro exercitio- ja pro gradu -kirjoitukset 1729–1804; Konsistorin pöytäkirjat 1640–1827.

12. *Sanomia Turusta* 17/29.2.1876. Kirjallisuutta. Achrén 1843, VII. Björkqvistin koulunkäynnistä ja yliopisto-opiskeluista ks. Perälä 1936, 8–10; Haavio 1947, 219; Yrjö Kotivuori, *Anders Björkqvist*, www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=8237 (24.1.2013). Björkqvististä pappina Sauvossa ja Vehmaalla ks. Olof Mustelin & S-E. Åström, *Prästvigningarna i Åbo stift 1728–30 och 1752–1800*. SSV 33–34 1950, 48; Perälä 1936, 12–33; Kari Tarkkiainen, Mennander, Carl Fredrik (1712–1786) Turun piispa, Uppsalan arkkipiispa, fysiikan ja teologian professori, valtiopäiväedustaja. Biografiakeskus. SKS 2000, www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2258 (2.4.2013).

Vehmaalla syntyi uskonnollista herätystä Björkqvistin paikkakunnalle tulon ja toiminnan myötä. Björkqvistillä oli ilmeisesti hyvät saarnalahjat, kaikuva vahva ääni ja miellyttävä puhe-tapa. Saarnatessaan hän saattoi hurjastua niin, että löi nyrkkiään saarnastuoliin. Kun seurakuntalaisia kokoontui saarnan jälkeen kappalaisentaloon, hänen kerrotaan puhuneen heille ystävällisesti. Hän kyseli ihmisten sieluntilaa, neuvoi, varoitti, kehotti ja lohdutti. Välillä veisattiin, ja tapaamiset päättyivät Björkqvistin pitämään rukoukseen.¹³

Kirkkohistorian professori Martti Ruuth on kuvannut Björkqvistiä jäyhäksi, hurskaaksi ja jopa karkeuteen asti voimakkaaksi luonteeksi, jonka mielestä uskonnollisesti pinnallinen ja penseä kirkollisuus oli hylättävää ja vastenmielistä. Hän ei myöskään hyväksynyt tunnekokemuksia korostavia ekstaattisia uskonnonharjoituksen muotoja, jotka tuolloin ”voimakkaasti ilmenivät heränneiden parissa”. Ruuthin mukaan Björkqvistin pietistinen julistus toimi uskonelämälle vaarallisen subjektiivisen uskonnollisuuden vastapainona. Käytännön ”subjektiivinen hurskaus”, henkilökohtainen kristillinen elämä, oli kuitenkin Björkqvistille aivan keskeistä.¹⁴

Postilla ei ollut Björkqvistin ainoa suomenkielinen julkaisu. Nuori pastori julkaisi arkkiveisuina kaksi virttä vuonna 1772. Veisu *Muistutus Yhdellä kääntymättömälle Sielulle hänen elämästään ja autuudestaan, cuinga hän taidais sielun pelasta siitä ijäncaickisesta waiwasta ja cadotuxesta täsä armon ajas*¹⁵ sisältää 27 säkeistöä ja virsi *Muistutus yhdelle Jumaliselle Sielulle pysymises alinomiasest rucouxis* 30 säkeistöä.

Björkqvistin saarnakirja

Tuntemattomaksi on jäänyt mistä Vehmaan kappalainen sai virikkeen suomenkielisen saarnakirjan julkaisemiseen. Kyseessä oli huomattavan vaatava tehtävä raamattutiedollisesti, kielellisesti, ajankäytöllisesti sekä aivan teknisenä, tuon ajan välineillä toteutettuna kirjoitustyönä.

Rosendalin mukaan Björkqvist valmisti saarnakokoelmaansa kahdeksan vuotta.¹⁶

Suomenkielisen kirjallisuuden julkaiseminen oli 1800-luvun alussa vähäistä. Vuonna 1801 Suomessa julkaistiin Fennica-tietokannan ja erinäisten bibliografioiden mukaan ainakin 242 nimikettä, joista suurin yksittäinen ryhmä olivat Turun Akatemian väitöskirjat ja teesit. Suomenkielisiä vuoden 1801 julkaisunimikkeistä on 33 kappaletta. Ne vaihtelevat yksisivuisista julkaisuista satasivuisiin kirjoihin. Uskonnollisia teoksia oli Björkqvistin kaksiosaisen postillan (Fennicassa kumpikin omana nimikkeenään), vuoden 1802 almanakan, virsikirjan ja Achreniuksen *Hallullisten sielujen hengellisten laulujen* ykkösoosan lisäksi seitsemän. Maallista kirjallisuutta edusti Suomen Talousseuran *Huonen hallituxen neuvoja yhteiselle kansalle* (osa I, 58 s.). Arkkiveisujen nimikkeitä on neljätoista. Suomeksi julkaistiin myös kuninkaallisia kuulutuksia, esimerkiksi vuoden 1800 asetus paloviinan poltosta sekä yleinen rukousjulistus koskapa oli ”[...] drottin-gin kohdunhedelmällä siunatussa tilassa”. Nimikkeistä neljä oli Venäjän Suomessa painattamia virallisia kuulutuksia ja asetuksia.¹⁷

13. Achrén 1843, VII; B. H. Helander, *Piirteitä neologian vaikutuksesta Suomen kirkollisiin ja uskonnollisiin oloihin 18nnen vuosisadan keskivaiheilta 18nnen vuosisadan keskivaiheille*. Helsinki 1901, 140–141; Haavio 1947, 221.

14. Björkqvist 1801a, 156–162; Martti Ruuth, Anders Björkqvist. Teoksessa *Svenskt biografiskt lexikon*. Bonniers 1924, www.nad.riksarkivet.se/sbl/artikel/18308 (24.1.2013).

15. Säkeistöjen alkukirjaimet (eivät aivan alusta) muodostavat *akrostikonin* eli nimen anders andinpoic björkqvist. Virret löytyvät Kansalliskirjaston kokoelmista.

16. Achrén 1843, VIII; Rosendal 1902, 41; Perälä 1936, 44–45.

17. Vuonna 1801 ilmestyneet julkaisut ks. www.fennica.fi (12.2.2013); Elmgren 1865, 3–30, 104; Hugo Pipping, *Luetelo Suomeksi präntätyistä kirjoista*. SKS:n toimituksia 20. SKS 1856–1857, 1784–1809. Valfrid Vasenius, *Suomalainen kirjallisuus 1544–1877*. SKS 1878. Yksi arkkiveisu on julkaistu ilmeisesti kolmesti ja kolme kaksi kertaa. Nämä huomioiden suomenkielisiä julkaisuja oli vuonna 1801 noin 38 kappaletta.

Björkqvist oli vuonna 1801 ainoa suomenkielisen kirjan julkaissut suomalainen. Muut suomeksi ilmestyneet uskonnolliset teokset olivat käännöskirjoja kuten göteborgilaisen rovasti Nils Hamnerinin (1750–1806) ehtoollista käsittelevä *Lyhy mytta tarpellinen neuvo* (48 s.) ja hartauskirja *Tien osottaja ijankaikkiseen elämään* (132 s.).

Björkqvistin teoksen painolupa, Turun Akatemian teologisen tiedekunnan lausunto 1. loka-kuuta 1800, on julkaistu postillan jälkimmäisen osan nimiölehden kääntöpuolella.¹⁸ Lausunto on mielenkiintoinen kuvaus teologisen tiedekunnan suhtautumisesta suomenkielisen kirjan julkaisemiseen. Teokselle tai sen kirjoittajalle ei annettu mitään tunnustusta tai kiitosta. Björkqvistin saarnat eivät tiedekunnan mielestä ker-toneet raamatuntulkinnan tuntemuksesta eivätkä systemaattisesta järjestyksestä.¹⁹ Lausunto huomautti, ettei teosta ollut kirjoitettu sillä ajatusten ja tyylin selkeydellä, jota aikakausi edellyttäisi ja tiedekunta olisi toivonut. Systemaattisessa esittämisessäkin oli parantamisen varaa. Suomenkielinen rahvas saattoi kuitenkin saada näistä pääosin käytännöllisistä saarnoista hyötyä ja hengellistä rakentumista eikä saarnoissa ollut mitään, mikä olisi ollut ristiriidassa kirkon tunnustuskirjojen kanssa. Näin ollen tiedekunta ei katsonut voivansa kieltää saarnojen julkaisemista.²⁰

Herää kysymys, ketkä lausunnonantajat osasivat suomea kyetäkseen perehtymään teokseen. Nuorempaa opettajakuntaa edustivat vuonna 1783 teologian apulaiseksi tullut Jakob Tengström sekä *Vanhan testamentin* tuntija, 1800-luvun alkuvuosina rationalismin vastustajaksi profiloitunut Jakob Bonsdorff. Tengström, kuten tunnettua, oli monipuolinen sivistys- ja hallintomies, tutkija sekä poliittinen vaikuttaja ja ainoa, joka varmuudella osasi suomea jollain tavoin. Suomenkielistä uskonnollista tai muutakaan suomenkieliselle rahvaalle suunnattua kirjallisuutta Tengström tai Bonsdorff eivät julkaisseet.²¹

On esitetty, että Turun piispa olisi kuitenkin suhtautunut Björkqvistin teokseen myönteisesti. Teosta olisi sensuroitu tuomiokapitulissa, ja piispa olisi taputtanut Björkqvistiä lujasti polvelle ja huudahtanut: ”Mistä olette ottanut nämä lahjat? Ne eivät ole teidän, vaan Herra on ne antanut”. Tiedon välittänyt herännäispappi Lars Joseph Achrén (1811–1842) syntyi vasta kaksi vuotta Björkqvistin kuoleman jälkeen, joten hänellä ei voinut olla henkilökohtaista tietoa postillan kirjoittajasta. Jaakko Haavio on pitänyt tarinaa ongelmattomasti totena, mutta kyseessä voi yhtä hyvin olla osa Björkqvistiin myöhemmin liitettyä legendanmuodostusta. Jos Björkqvist sai tunnustusta piispalta, tämä piispa oli ilmeisesti luonnontieteilijä Jakob Gadolin.²²

Turun Akatemian teologisessa tiedekunnassa saarnakirjaa ei joka tapauksessa tervehditty ilolla tai uuden kotimaisen kirjallisuuden ilmentymänä. 1800-luvun alussa teologisilla viranhaltijoilla ei näytä olleen kiinnostusta suomenkielisen uskonnollisen kansanopetuksen tehostamiseen eikä suomenkielisen kirjallisuuden tuottamiseen. Tiedekunnan ulkopuolinen alemman papiston edustaja oli kirjoittanut kansankielisen

18. Björkqvist 1801b, allekirjoitus 1.10.1800 ”Henr. Reinh. Baeck, notarius fac. theol. Aboensis”.

19. Olof Mustelin, Jacob Gadolin. Teoksessa *Svenskt biografiskt lexikon*. Bonniers 1966, www.nad.riksarkivet.se/sbl/artikel/14633 (31.1.2013).

20. Björkqvist 1801b, nimiölehden kääntöpuoli: “[...] fann wäl Faculteten [dem] icke wara utarbetade med den kändedom i Bibeltolkingen eller den Systematiska ordning samt städning i tanken och styl, som tidehwarfets skick fordrat och Faculteten önskat”. *Borgå Tidning* 15/24.2.1844, ”Literatur”.

21. A. F. Puukko, Det heliga skrifts grundspråk. Teoksessa *Från universitetets första tider i Helsingfors*. Söderström 1928, 121, 122; Veli-Matti Autio, *Yliopiston virkanimitykset. Hallinto- ja oppihistoriallinen tutkimus Turun Akatemian ja Keisarillisen Aleksanterin-Yliopiston opettajien nimityksistä Venäjän vallan alkupuolella 1808–1852*. Historiallisia Tutkimuksia 115. Suomen Historiallinen Seura 1981, 89; n. 13. Bonsdorffin saarnoista ks. Helander 1901, 95–99.

22. Achrén 1843, VIII; Haavio 1947, 223.

työn, jonka kaltaista raamatuntulkinnan asiantuntemusta edustaneen tiedekunnan viranhaltijat eivät itse nähneet tarpeelliseksi kirjoittaa millään kielellä.

Teologisen tiedekunnan lausunto vaikutti myös Björkqvistin myöhempään uraan. Vehmaan kirkkoherran Fredrik Reinhold Branderin (1730–1800) kuoltua Björkqvist oli työskennellyt virkaatekevänä kirkkoherrana lesken nauttiessa armovuosia eli saaden kirkkoherran virkaan kuuluneet tulot. Kirkkoherran virka tuli haettavaksi vuonna 1802, mutta Björkqvist ei onnistunut sitä saamaan. Häneltä puuttui kirkkoherran virkaan edellytetty pastoraalitutkinto, jota hän yritti korvata 500-sivuisella saarnakirjallaan. Hakemusasiakirjojen liitteenä oli teologisen tiedekunnan lausunto postillasta: tuomiokapituli katsoi sen osoittavan kuinka vähäarvoinen saarnateos oli näytteenä virantavoittelijan oppineisuudesta. Björkqvistä ei otettu huomioon koko virantäytössä, vaikka hän oli hoitanut kirkkoherran virkaakin jo vuosia.²³

Postillan painokset

Vaasalaisen kauppiaan ja laivanvarustajan Carl Gustaf Wolffin perustama kirjapaino julkaisi Björkqvistin teoksen uudelleenpainoksen suomeksi vuonna 1841, kuin juhlistaakseen kirjoittajan syntymän satavuotismuistoa. Ei tiedetä miten ja miksi teos julkaistiin uudelleen yli 30 vuotta sen kirjoittajan kuoleman jälkeen. Björkqvistin saarnateos myös käännettiin ruotsiksi ja julkaistiin Uumajassa ”P. M. F. Lundbergilta 1843” nimellä *Trones öfning till saligheten*. Siihen, että käännökset suomesta muihin kieliin olivat hyvin harvinaisia, viittasi *Borgå Tidning* vuonna 1844.²⁴ Kyseessä ei kuitenkaan ollut suomalaisen kirjan suurmenestys ulkomailla. Vaikuttaa siltä, että Ruotsissa painettu postilla oli tarkoitettu Suomen markkinoille. Sen on kääntänyt herännyt pohjalaispappi Lars Joseph Achrén (1811–1842), papinpoika Vöyristä.²⁵ Achrén laati käännökseen esipuheen sekä lyhyen kuvauksen Björkqvististä. Nuorena kuollut ruotsintaja ei

ehtinyt nähdä käännökseen ilmestymistä eikä Björkqvistin teoksen myöhempää suosiota.

Ei tiedetä myöskään sitä, miten käänнос päätyi vuonna 1843 julkaistavaksi Uumajan ensimmäisen kirjanpainajan Pehr Magnus Ferdinand Lundbergin (1815–1901) vuonna 1840 kirjapaino-oikeudet saaneeseen kirjapainoon. Lundberg, joka julkaisi Uumajassa muutakin Länsi-Suomessa ilmeisen tunnettua uskonnollista kirjallisuutta, luopui sittemmin kirjapainostaan ja tuli faktoriksi Vaasaan Wolffin kirjapainoon. Se julkaisi teoksen kolmannen suomenkielisen painoksen vuonna 1843. Sittemmin Lundberg osti kirjapainon ja julkaisi Björkqvistin postillan toisen ruotsinkielisen painoksen vuonna 1846.²⁶

23. Viran sai Björkqvistä 15 vuotta nuorempi papinpoika Isak Eneberg (1756–1835) vuonna 1805. Hän oli Porthanin oppilas ja tämän matkaseuralainen; ”Ulkomaanmatka Henr. Gabr. Porthanin seurassa Göttingeniin, Jenaan, Erfurtiin, Leipzigiin, Wittenbergiin, Greifswaldiin, Kööpenhaminaan, Lundiin ja Uppsalaan kesällä 1779”. Ks. Yrjö Kotivuori, *Isak Eneberg*, www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikeli/henkilo.php?id=9195 (5.2.2013). Perälä kertoo, että Björkqvist kävi anomassa kirkkoherran virkaa Tukholmassa, mitä ”Tukholman tietä” Perälä piti sopimattomana. Kerrotaan, että Björkqvistin vaimo sidotti kolme postillaa kullattuihin kansiin, ojensi ne kuninkaalle anoen näin miehelleen kirkkoherran virkaa, jonka Kustaa IV Adolf olisi siis Björkqvistille luvannut. Perälä 1936, 33, 36, 44–45.

24. *Borgå Tidning* 15/24.2.1844, Literatur. Lehden levikki vuonna 1844 oli 519 kappaletta. Päiviö Tommila, *Suomen lehdistön historia 5. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kustannuskiila 1988a, 46.

25. Achrén työskenteli kappalaisen apulaisena ruotsinkielisessä Munsalassa vuodesta 1841. Vuoden 1843 ruotsinnoksessa on pitkäkö Achrén-kuvaus, joka keskittyy hänen uskonahdistuksensa kuvailuun, mutta ei kerro miksi hän käänsi kyseisen teoksen. Achrénista Esa Santakari, ”Niin se tapahtui”. *F. G. Hedbergin omaleimaisuuden rakentuminen hänen Oulun ja Raippaluodon aikaan vuosina 1840–1842*. SLEY-kirjat 1996, 32–33, 104–107, 161–163; Yrjö Kotivuori, *Lars J. Achrén*, www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikeli/henkilo.php?id=14319 (30.1.2013).

26. Vuoden 1841 painoksessa ei ole kustantajan esipuhetta. Lundbergistä ks. ”Kirjapainotaidon leviäminen 1796–1917”, www.hakanmediankronikka.blogspot.fi/2012/02/normal-0-21-false-false-false-fi-x-none_2468.html ja www.antikvariati.net/BOT8230.cgi (29.1.2013); Wolffista ks. Jari Ojala, *Kauppaneuvos Carl Gustaf Wolff (1800–*

Painovuosi	Teoksen nimike	Painopaikka ja kirjapaino
1801	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Turku: Frenckell
1841	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Vaasa: C. G. Wolff
1843	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Vaasa: C. G. Wolff
1843	<i>Trones öfning till saligheten</i>	Umeå: Pehr Lundberg
1846	<i>Trons öfning till saligheten</i>	Wasa: Pehr Lundberg
1849	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Vaasa: Pehr Lundberg
1858	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Turussa: J. W. Lillja
1876	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Turku: G. W. Wilén
1877	<i>Trones öfning till saligheten</i>	Helsingfors: G. W. Edlund
1896	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Oulu: Herättäjä

Taulukko 1. Björkqvistin saarnateoksen painokset ja julkaisijat 1800-luvulla.³¹

Kolmas ruotsinkielinen painos painettiin Helsingissä G. W. Edlundin kustannuksella vuonna 1877.²⁷

Postillasta julkaistiin kaikkiaan kymmenen painosta. Suomenkielisiä painoksia oli seitsemän, joista viisi ilmestyi vuosina 1841–1876.²⁸ Seitsemäs suomenkielinen ”kielen ja lauserakennuksen puolesta korjattu laitos” ilmestyi Oulussa kustannusosakeyhtiö Herättäjän kustantamana 1896. Historiallisen sanomalehtiarkiston sekä Kansalliskirjaston kirjakauppaluetteloiden mukaan vuoden 1896 jälkeen saarnakirjaa ei ole julkaistu painettuna.²⁹ Kotimaisten kielten keskus on kuitenkin julkaissut teoksen sähköisesti osana vanhan kirjasuomen korpusta.³⁰

Björkqvistin saarnakirjan postuumille suosiolle on hahmotettavissa useita syitä. Ratkaisevaa näyttää olleen ainakin pohjalaisten ja heränneiden kiinnostus teokseen. Luultavasti länsisuomalaiset lukijat pitivät ilmestymisaikanaan huomaamattomaksi jääneen teoksen elossa vuosikymmenestä toiseen. Teos julkaistiin sekä suomeksi että ruotsiksi. Näin teoksen olemassaolo tuotiin 1840-luvulta alkaen sekä suomenettä ruotsinkielisen lukijakunnan tietoisuuteen. Aikalaissuosion näkökulmasta yksiselitteisen merkittävää oli saarnakokoelman sisältö; se vetosi lukijoihin ja ostajiin.

Lukijoita ei kuitenkaan ole ilman lukutaitoa. Aktiivisesti lukeva, modernisti lukutaitoinen kansanosa oli 1800-luvun alun Suomessa lähes yksinomaan säätyläistä, mikä selittää vuoden 1801 suomenkielisen saarnakokoelman saamaa

1868) laivanvarustaja, kauppias. Biografiakeskus. SKS 2009, www.kansallisbiografia.fi/talousvaikeuttajat/?iid=78 (29.1.2013).

27. *Borgå Tidning* 15/24.2.1844, Literatur; Lars Johansonin käännös *Trons öfning till salighet. Betraktelser framställda i tretton anderika predikningar* (1865) ei valmistunut ja se makuloitiin; Ruuth 1924; *Svenskt boklexikon. Åren 1830–1865. Förra delen*, www.runeberg.org/linnstrom/1/0136.html (24.1.2013).

28. Pentti Virrankoski, Björkqvist, Anders. Teoksessa *Suomen kansallisbiografia 1. Aaku-Browallius*. SKS 2003, 642; S. G. Elmgren, *Öfversigt af Finlands litteratur. I från år 1771 till 1863*. J. C. Frenckell & son 1865, 5.

29. Kansalliskirjasto, R. Kirjakauppa 2, kirjakauppaluettelot: ”Alempana lueteltuja kirjoja myydään Waasan kirja-kaupassa”, s.a. Wolff; ”Myytäviä kirjoja A. W. Grönholmin kirja-kaupassa Hämeenlinnassa” s.a., 4; ”Luettelo – – Weurlanderin kirja-kaupassa – –” Kuopio 1871, 44. Björkqvistin teosta myytiin ennen rahauudistusta 1 ruplalla ja 57,5 kopeekalla ja myöhemmin Hämeenlinnassa (s.a.) sekä Kuopiossa 5 markalla. Perälä 1936, 44–45; Osmo Tiililä, *Rukoilevaisten kirjoja*. SKS:n toimituksia 270. SKS 1961, 262–264.

30. Riitta Palkki, Vanhan kirjasuomen korpus, www.kotus.fi/index.phtml?s=2117; http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/bjorkqvist/bjorkqvist_coll_rdf.xml (24.1.2013).

vähäistä suosiota. Säätyläistä oli pääsääntöisesti ruotsinkielistä – poikkeuksena Björkqvistin tavoin ne, jotka koulutuksen tuottaman säätykieron kautta olivat nousseet suomenkielisestä rahvaasta sivistyneistön jäseniksi. Kirjallisuutta lukevia ruotsinkielisiä Suomessa oli vuonna 1815 noin 20 000, ja vuoteen 1860 mennessä heidän määränsä oli noussut noin 30 000:een. Ilkka Mäkinen on arvioinut, että vielä 1860-luvun alussa suomenkielisiä maallisen kirjallisuuden lukijoita olisi ollut vain 25 000. Sadattuhannet muut suomenkieliset osasivat lukea, kuka heikommin ja kuka sujuvammin, mutta taitoa ei yleensä käytetty. Päivittäinen uusien tekstien lukeminen ei kuulunut ajan elämäntapaan. Kansanihmisten lukeminen oli uskonnollisen kirjallisuuden toistolukemista.³²

Äidinkieleltään modernisti lukutaitoisten suomenkielisten määrä alkoi kasvaa 1800-luvulla. Syntyi lukijakuntaa, joka kykeni lukemaan itselleen aiemmin tuntemattomia tekstejä ja uusia kirjoja. Tähän vaikutti suomalainen kirjastoherätys ja sen tuottama kirjastoverkoston laajeneminen, sanomalehdistön kehittyminen, sittemmin kansakoululaitos sekä kirkollisen kiertokouluopetuksen tehostuminen ja kehittyminen. Modernisti lukutaitoisten suomenkielisten lisääntyvää määrää kuvaavat suomenkielisten sanomalehtien ajan oloissa huomattavat tilaajamäärät.³³

Myös poliittis-yhteiskunnallinen konteksti teki saarnakirjan uudella tavalla relevantiksi. Kun Björkqvist julkaisi huomiota vaille jääneen teoksensa vuonna 1801, se oli vain yksi Ruotsissa julkaistuista teoksista ja ilmestynyt kielellä, jota valtakunnan väestön enemmistö ei osannut. Kun teos julkaistiin uudelleen vuonna 1841, se olikin julkaistu Venäjän imperiumiin kuuluvassa suuriruhtinaskunnassa ja kielellä, jota väestön enemmistö ymmärsi ja yhä enenevässä määrin pystyi lukemaan. Suomen kielen asemakin oli muuttumassa. Ruotsia puhunut sivistyneistö oli perustanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 1831, ja suomen käyttöala laajeni vähi-

tellen. Suomen kielen harjoitukset tulivat osaksi pappien ja lakimiesten yliopistokoulutusta.³⁴

Ennen kaikkea uskonnollisen kirjan suosio edellyttää kuitenkin uskonnosta ja uskonnollisesta kirjallisuudesta kiinnostunutta lukijakuntaa. Tällaista synnyttivät henkilökohtaista hengellistä elämää julistavat herätysliikkeet kuten rukoilevaiset ja heränneet, joiden edustajiin Björkqvistin uskonnollinen julistus näyttää vedonneen. Näiden herätysliikehdintöjen kannatusalueilla Länsi-Suomessa lukutaito myös oli yleisempää kuin Itä-Suomessa. Yksi Björkqvistin postuumin suosion osatekijä oli, että kirjallisuutta mainostettiin ja tehtiin tunnetuksi sanoma-

31. Vuoden 1849 painoksen kustansi herännäisvaikuttaja Niilo Kustaa Malmberg. Haavio 1947, 223. Martti Simojoki, *Julistus ja opetus*. Kirjapaja 1947, 39.

32. Päiviö Tommila, *Suomen sanomalehdistön levikki ennen vuotta 1860*. WSOY 1963, 112; Ilkka Mäkinen, Kääntämisen reunaehdot. Teoksessa H. K. Riikonen et al. (toim.) *Suomemoskirjallisuuden historia* 1. SKS:n toimituksia 1084. SKS 2007, 96.

33. Vuonna 1860 sanomalehtiä tilattiin noin 12 600, puoli-toista vuosikymmentä myöhemmin noin 27 000 vuosiker-
taa. Päiviö Tommila, Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859. Teoksessa Päiviö Tommila & Eeva-Liisa Aalto (toim.) *Suomen lehdistön historia* 1. *Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila 1988b, 236.

34. Elmgren 1865, 160; Tarja-Liisa Luukkanen, B. O. Lille ja kirkkohistorianopetuksen alkuvaiheet Aleksanterin yliopiston teologisessa tiedekunnassa. Historiallisia tutkimuksia 207. SKS 2000, 20–21, 27–28; Tarja-Liisa Luukkanen, *Sääty-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön. Jumaluosopin ylioppilaiden sukupolvikehitys ja poliittis-yhteiskunnallinen toiminta 1853–1918*. Historiallisia tutkimuksia 218. SKS 2005, 56–59; Tarja-Liisa Luukkanen, The New Intelligentsia of 1830s. The University of Helsinki and the 19th-century Religious Nationalism in Finland. Teoksessa Nobuya Hashimoto (toim.) *The Formation of National Intellectuals and the Development of a University Network in the Regions under the Rule of the Russian Empire*. Kwansai Gakuin University 2011, 73–75.

35. Vuosien 1844, 1849 ja 1858 painoksista ks. *Wasa Tidning* 46/13.11.1841 (levikki v. 1842 343 kpl); *Åbo Tidningar* 23/23.3.1844 (levikki 376 kpl); *Saima* 12/20.3.1845, Insändt 1 (levikki n. 700); *Åbo Tidningar* 21/15.3.1850 (levikki 601 kpl); *Finlands Allmänna Tidning* 251/29.10.1858 (levikki v. 1855 1800 kpl). Levikkitiedot Tommila 1988a, 79; Tommila 1988b, 203, 253, 309. Kuudennesta painoksesta *Uusi Suometar* 53/5.5.1876 (levikki 2 550 kpl).

lehdissä. Tieto ilmestyneistä kirjoista levisi lehtien levikkialueille. Lisäksi julkaistiin pieniä kuvauksia sekä Björkqvististä että hänen saarnateoksestaan.³⁵

Saarnakirja ja sen levikki

Vuoden 1876 *Sanomia Turusta* päätti kuvauksensa Björkqvististä seuraavasti "[...] 68 vuoden iällä [Björkqvist] pääsi Herransa rauhaan mutta saarnakirjansa on yhä saarnannut jälkeisille sukupolville siunatuilla vaikutuksella, joten tehköön tämäkin, sen uusi kuudes painos".³⁶ Björkqvistin saarnakirjan, kuten niin monen muunkin 1800-luvulla julkaistun teoksen, lukijakunta oli laajempi kuin pelkät kymmenen painosta osoittavat.

Karstulaan kirjaston lainaustietojen perusteella tiedämme, että Björkqvistin saarnoja luettiin evankelisuuden vaikutuspiiriin kuuluneessa kunnassa ainakin 1880-luvulla. Saarnateoksesta oli saatavilla vuoden 1876 painos sekä yksi erillinen joulupäivän saarna. Björkqvistin teos, joka sisälsi postillan kummatkin osat, lainattiin 39 kertaa vuosina 1884–1893. Lainoista kymmenen oli naisten tekemiä.³⁷

Karstulan kirjastosta säilyneet tiedot antavat olettaa, että vuonna 1801 ilmestyneen Björkqvistin postillan vaikutus- ja reseptiohistoria on laajempi kuin teoksen kymmenen suomeksi ja ruotsiksi julkaistua painosta antavat olettaa. Kuten edellä on mainittu, kunnankirjastojen verkko oli 1870-luvulla jo huomattavan laaja. Kirjastojen lukumäärän perusteella on luultavaa, että Björkqvistin postilla ja suuri joukko muita teoksia sai lainaustoiminnan kautta teosten painosmääriä selvästi suuremman lukijajoukon. Niin kauan kuin paikalliskirjastoja ja niiden kirjatarjontaa ei ole kattavasti tutkittu, kirjastojen kautta eri teoksiin perehtyneen lukijakunnan määristä ei voida esittää edes oppineita arvioita. Varmalta sen sijaan näyttää, että suomalaisen kirjastoverkon ansiosta suomeksi julkaistujen teosten lukijamäärät olivat autonomian ajalla huomattavasti teosten painosmääriä suuremmat.

Aiemmin on korostettu, että Björkqvistin postillaa lukivat Pohjanmaan ja Savon heränteet sekä Länsi-Suomen rukoilevaiset.³⁸ Karstulan kirjaston tietojen perusteella tiedämme, että teosta luettiin myös evankelisen herätysliikkeen vaikutusalueella. Kysy näyttää olleen herätysliikerajat ylittäneestä suomalaisesta saarnakokoelmasta. Björkqvistin onkin esitetty kuuluneen niin sanottuun varhaisempaan herätykseen, ollen sen viimeinen edustaja tai välittäjä vanhan ja uuden herännäisyyden välillä. Häntä on kommentoitu "vakaan kirkollisuuden" edustajaksi, vastakohtana "harhaantuneille separatisteille" ja aikansa hurmahenkisille liikehännöille, sekä pohdittu oliko hän omaksunut herrnhutilaisia vaikutteita.³⁹ Saarnakokoelmasta on löydetty herätyskristillisyyttä sekä viitteitä aikaisemmasta puhdasoppisuudesta ja myöhemmästä evankelisuudesta. On myös kriittisesti kommentoitu "maalaiskappalaisen" saarnakirjan opillisten pohdintojen vähäisyyttä.⁴⁰

Saksalaisen valistuksen vaikutuksesta syntyi 1700-luvulla neologiaksi kutsuttu protestanttinen teologia, jonka suhtautumista kristillisyyteen on kuvattu termeillä *praxis pietatis* ja *das ausübende Christentum*.⁴¹ Tämä valistusteologia ei ollut kiinnostunut perinteisistä dogmaattis-

36. *Sanomia Turusta* 17/29.2.1876, Kirjallisuutta.

37. Elis Bergroth (toim.), *Wartijanaäniä Suomen Sionista. Vuosikerta aikakautemme suomalaisten pappien ewankeliumi-saarnoja*. WSOY 1886, 209–219. Vuosina 1884–1893 saarnakokoelma lainattiin 46 kertaa, ja lainauksista 20 oli naisten tekemiä. Karstulan kunnan arkisto, Kirjaluetelo, teokset 136, 141; Karstulan kirjasto, vanhojen kirjojen kokoelma.

38. Ruuth 1924; Haavio 1947, 223; Tiililä 1961; Virrankoski 2003, 642.

39. Perälä 1936, 63, 65–66, 67.

40. Rosendal 1902, 38; Perälä 1936, 47–50; Ruuth 1924; Tiililä 1961, 262–269.

41. Seppo Haavisto, *Mystistä spiritualismia vai luterilaista teologiaa? Bengt Jacob Ignatiuksen teologia pietismin tutkimushistorian valossa*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 195. STKS 1995, 18–22. Björkqvistin tuntemasta kirjallisuudesta ks. Perälä 1936, 8, 63; Tiililä 1961, 263.

ta pohdinnoista. Se oli rationaalinen, erinäisiä uskonoppeja kritisoinut, saarnan yleistä ymmärrettävyyttä sekä arjen käytännön kristillisyyttä korostanut suuntaus. Neologia siirsi uskonelämän painopisteen uskonlauseista ja -opeista käytännön elämään ja opetti hyve-etiikkaa, uskossa kilvoittelua ja hyvän tekemistä. Myöhemmät 1800-luvun anti-rationalistiset herätysliikkeet sekä teologian edustajat puolestaan arvostelivat 1700-luvun neologiaa ”vääristä rationalismista”, kritisoivat sitä moralismista sekä nuivastusta suhtautumisesta perinteiseen dogmatiikkaan.⁴²

B. H. Helander on vuonna 1901 kuvannut neologian moraaliopetusta, sen saarnaajalta edellyttämää kansantajuisuutta ja käytännön kristillisyyden opettamista. Kaikki nämä piirteet näkyvät Björkqvistin saarnakirjassa. Tästä huolimatta Helander on tulkinnut Björkqvistin ja hänen postillansa neologian vastaiseksi ilmiöksi ilman, että olisi analysoinut postillan sisältöä. Seppo J. Salminen on kuitenkin osoittanut, että valistus antoi elintilaa pietistisille uskontulkinnolle Suomessa, ja toisin kuin aiemmin on tehty, Björkqvistin menestysteos on nähtävä suomalaisen valistusteologian kontekstissa.⁴³

Neologian hengessä Björkqvist sivuutti teologis-dogmaattiset pohdinnat, opetti käytännön kristillisyyttä, kritisoi ulkokohtaista ja ulkopäin määriteltyä uskonnonharjoitusta sekä tunne-elämän kiihotukselle perustuvaa epärationalistista hurmahenkisyyttä. Neologian traditio on Björkqvistin saarnakirjan arvioinnissa jäänyt sivuun, kun valistuksesta ja valistuksen rationalismista muodostui myöhempien suomalaisten herätysliikkeiden ja uskonnolliseen konservatismiin kääntyvän teologian viholliskuva 1800-luvun puolivälistä alkaen. Uskonnollista kirjallisuutta lukevan rahvaan kirjanluvun ja uskonnon opettajaksi tämä 1840-luvulla unohdukselta pe-

lastunut ja 1700-luvun neologian saarnatapaa edustanut Antti Härjänsilmän saarnakokoelma näyttää kuitenkin kelvanneen.

Abstract: Posthumously popular – Antti Härjänsilmä and his bestselling postilla

At the beginning of the nineteenth century, only a few books had been published in Finnish. A collection of sermons, the 500 pages of *Uskon harjoitus autuuteen*, was the only book published in Finnish by a Finn in 1801. Its author was a country chaplain, Anders Björkqvist (born as Antti “Bullseye” Härjänsilmä). The publication went rather unnoticed until in 1841, some 30 years after the death of the author, its rise into popularity begun. Altogether there were nine printings in 1841–1896. Furthermore, the network of municipal libraries multiplied the reception of published books and broke the bond between buying a book and reading it. Libraries provided the possibility to borrow and read books for free or for a small fee. A single copy of Björkqvist’s book was borrowed from a library in the rural municipality of Karstula 39 times between 1884 and 1893.

Keywords: book history, modernisation, Finnish literature, literacy, postillas

42. Walter Sparrn, *Vernünftiges Christentum. Über die geschichtliche Aufgabe der theologischen Wissenschaften im 18. Jahrhundert in Deutschland*. Teoksessa *Wissenschaften im Zeitalter der Aufklärung*. Vandenhoeck & Ruprecht 1985, 18–57; Andreas Sommer, *Neologische Geschichtsphilosophie*. Johann Friedrich Wilhelm Jerusalem Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion. *Zeitschrift für neuere Theologiegeschichte* 9 (2002), 169–217; Yokosuta Toshimasa, *Lessing’s Philosophy of Religion and the German Enlightenment*. Oxford University Press 2003; Albrecht Beutel, *Kirchengeschichte im Zeitalter der Aufklärung. Ein Kompendium*. Vandenhoeck & Ruprecht 2009, 112–146.

43. Helander 1901, 17–32, 88–91, 193. Valistusaikakauden rationalismista ja pietististä uskontulkinnosta Suomessa ks. Seppo J. Salminen, *Den finländska teologin under fristhetstiden*. SKHS:n toimituksia 168. SKHS 1994, 116–117, 120–121, 132–133, 137. – *Nyt julkaistu Tarja-Liisa Luukkaisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin*.